

ДЕТСКИ ФОЛКЛОР ОТ ИЗТОЧНА СТРАНДЖА

Панайот Маджаров

В селата на Странджа, както и навсякъде из нашата страна, допреди едно-две поколения децата още от раждането си са заживявали с фолклора. Майките, бабите, бащите, по-големите сестрички и братчета са изразявали обичта си към новороденото с песнички, гальовни думи, подредени в стихчета и скороговорки. Римуваните песнички и стихчета развиват у децата още от най-ранна възраст чувство за ритъм и поезия. От песните и приказките децата получават първите уроци по човечност, доброта и взаимност в труда. „Тясната близост на тия произведения с действителността развива мисловната способност на детето, учи го да наблюдава обкръжаващата го среда, да преценява собственото си поведение и постъпките на другите."[1] Детските песни, залъгалки, броеници със своята пъстрота ни пренасят в един своеобразен свят, романтичен и безхитростен.

Разгледаните по-долу произведения на детския фолклор са записани по думите на Кера Панайотова Маджарова, изпълнителка на народни песни и разказвачка от Източна Странджа.[2] В детската си възраст тя е расла в обкръжение на много деца - среда, в която детският фолклор и фолклорът изобщо е бил част от живота й. По-късно като майка на шест деца е имала възможност да си припомня и предава тези творби, а възможно е и децата й да са спомогнали да обогати репертоара си от изминалото детство.

ПРИСПИВНИТЕ ПЕСНИ, ЗАБАВКИ И РЕЧИТАТИВИ ЗА НАЙ-МАЛКИТЕ[3] в селата Бръшлян, Звездец и Евренозово са известни като „песни и залъгалки на вагюляньня".[4]

Песните и залъгалките на „вагюляньня" са пропити с голяма обич към децата, изразена както в нежните и гальовни думи на текста, така и в особеността на интонацията при тяхното изпълнение. В някои от тях се прокрадва лек хумор, отправен към родителите, надценили качествата на собствената си рожба.

Приспивните песни-речитативи са характерни със своята успокоителна монотонност, придружени с ритмични движения на люлката, в която е положено готовото за приспиване дете.

Ела, сънчо, от горичка,
фати Керка за ръчичка,
заведи я във горичка,
набери хи меки крушки!

Ох, на мама то,
сирма и златце,

пък за хората,
плява и ланце!

Маминото пиле,
като ми порасте,
татко ше му даде,
сичката мъка,[5]
й енно ланце в ръка!

Събудено, детето се придържа на ръце или ако е поотрасло, на колене се подрусва в такт с речитатива.

Жур, жур, конче,
близо ле е лонче?
Нито е близко,
нито е делечко.
Конче вика „тръц"
Гоню вика „сръб".
На сичките дяца,
по енна стафитка,
пък на Гоне,
енна гунцелидка!

Мари, бабо Гьоргювице,
де отиде дядо Гьорги?
- Той отиде на София,
да си купи баш чуфия[6]!

Някои от залъгалките са свързани с действия. С една от тях се раздвижват „развитите" /освободени от пелените/ бебешки крачета. Бебето се държи в скути. Крачетата се разтварят и приближават, вдигат се нагоре и поставят в първоначално положение.

- Поди, нижонко, за ода!
- Поди ти!
- Поди, нижонко, за ода!
- Поди ти!
Скарале се, сбъхтале се, тричкале, тричкале, отишле и двяте!

Едно-двегодишните деца се учат на играта „Дай ми, бабо, огънец!". Вагюлицата е съединила ръцете си на „колибка". Детето пъха пръстче в отворите и пита подред за всеки отвор откъде да влезе в колибката да си вземе огънец. /Всъщност детето още не може да говори и въпросите и отговорите се изричат от вагюлицата/.

- Утука ле, бабо?
- Ня!
- Утука ле, бабо?
- Ня!

- Утука ле, бабо?

- Ба /да/! - в големия отвор между палците и показалците вагюлицата дава утвърдителен отговор.

- Мъ да ня ме ухапят кученцето и котенцето?

- Тие са с дядото в гурьта за дърва!

Детето пъха ръчичка в отвора. „Бабата" хваща ръчичката в шепата си и „плаши" непредпазливото дете: „бау", „мяу".

Когато детето е разплакано или неразположено, се гали по гърдичките и вратлето с успокоителните гальовни думички: „Ляза, ляза, буболяза, дето найда, там ше вляга!"

С приказката в стихотворна форма „Сеннал дядо" децата се запознават със заобикалящата ги среда и бит, със смисъла на труда.

Сеннал дядо на бучка,
да си шие торбичка,
- Що ти е дядо,торбичка?
- Да си сбирам желъдец!
- Що ти е дядо желъдец?
- Да си храня прасенце!
- Що ти е дядо прасенце?
- Да си вадя масчица!
- Що ти е дядо масчица?
- Да си мажа колица!
- Що ти е дядо колица?
- Да си нося дръвца!
- Що ти са дядо дръвца?
- Да си стъкам огънец!
- Що ти е дядо огънец?
- Да си грая бабата!
- Що ти е дядо бабата?
- Да ми кърпи гащето!
- Що ти са дядо гащето?
- Да ня ми е студено!

От песничката за „Мързеливата попадия" децата научават не само че проявите на мързел се наказват, но и какво е нужно за приготвяне на хляба:

- Стани, попадию, замеси лябът!
- Ня ле гледаш, попе, че нема ода!
Той стана попът, ода донесе.
- Стани, попадию, замеси лябът!
- Ня ле гледаш, попе, че нема дърва!
Отиде попът дърва донесе.
- Стани, попадию, замеси лябът!
- Ня ле гледаш, попе, че нема огънь!
Стана пак попът, огънь запали.
- Стани, попадию, замеси лябът!
- Ня ле гледаш, попе, че нема брашно!
Донесе попът сито и брашно,
че като грамна вътраль от куминь,

та си набруса попадията.

Друга една песничка учи децата още от малки да се съобразяват с възможностите на семейството и да не проявяват капризи.

- Олеле мале, сиренце!
- Сѝнко Петко, петък е!
- Заколи, мале, петлето,
да му йзеде Пекю гъзлето!

С приказката за „Кашата" се порицава себичността и лакомията, които в крайна сметка биват наказвани.

Каша вряше,
баба дяца кълняше:
- Да умрът дяцата,
да се наяде баба каша!
Дорде каша „клок",
бабин душа „изкок"
Останале децата,
та се наяле каша.

Една от залъгалките има чисто лиричен характер. Детето се друса на колене и му се пее:

Гряйни, гряйни, слънчице,
да ти кажа, слънчице,
де е тойта майчица,
тойта майка слънчице,
в орехова шрупчица!
Слънчице се молеше:
- Духни, духни вятерко,
да навратиш шрупчица,
да си видя майчица!

Детските закачки и присмивалки /V група/ - са също весели римувани стихчета, с които децата се дразнят едно друго, измислят си „парамоне" /прякори - смешни имена/.

Атанасе, диво прасе,
дигни уши, бруси круши,
да нахраниш девекь души!

Никола бубола,
главата му гола,
набръндил по дола,
подир двата ола.

Иван главан, обтриган,
пържи мишки в тигань!

Панайоте, йоте,
горeливо коте!

Или с хитрост подвеждат, предизвикват събеседника си да произнесе

отделна дума или изречение, за да го поставят в смешно положение.

„Речи, речи речено!", „да едеш куче печено!"

- Аз отидах на балкана!
- Как?
- Там заварих капитана.
- Как?
- Той си пушеше цигара.
- Как?
- Аз му ударих два шамара.
- Как?

Увлечено във зъпросите, детето, което ги задава, неусетно получава два шамара.

Когато някое от децата е много любопитно и непрекъснато задава въпроса „кой?", му се отговаря в скороговорка: „Кой, кой, коят[1] от Коюво, брат му от канарата, дет изяде кавармата!" или „Кой те пита за пита, като има дребен ляп!".

С малките момиченца, на които не спори къщната работа, се шегува „Преди Продо, в събота е Велидень!" или „Шила Мара порила, день ня загубила."

Броениците /V11 група/ са най-застъпени в репертоара на информаторката. С тях са свързани детските игри „криеница", „мижаница", „фирканица" и почти всички игри, при които децата са разделени на отбори. От изброяването се определя, кое дете ще „миже", „фирка", „ще търси" и т.н. Всички притежават своеобразен ритъм, мелодичност и хумор. В някои от тях се срещат думи от турски и гръцки произход, макар че в тия села не е имало турци и гърци. С това се обяснява фактът, че в побългарен вид тия думи, стигнали до нас, нямат смисъл и са непреводими.

Екте, мекте, дуктиме,
фабер, мабер, думале,
нус, пус, филипус, драс!

Срала патка, на лопатка,
кой го изяде, ти!

Цин, цин, патка,
къдя ходи патка,
на баба на госке,
како ти даде баба,
копче сандьче,
накрьй с бобче!

Флягнала е гара,
в попова градинка,
попът е изпъди,
гара рече: гули, гули попе!

Ена мена, дудумена,
триером, писаком,

кона пица дилимонь,
крушкеле, бойкеле,
чучуляк, клен пик,
тенжурьта ври,
кой излязе първи ти!

Алама, балама,
бешкиш кулама,
ченгел, пенгел,
лази тузи,
ожук можук,
чокажан чожук!

Смок свири на върба,
сбирайте се жабчета,
сички жабки дойдаха,
енно жабче немаше,
майка му го търсеше,
пък жабчето ревяше,
майка му го миряше:
- Трай, трай, жабче,
да углавим кака ти,
ще ти купим чепички,
дето стъпнеш,
там да пукнеш!

Ой кой, дели бой,
тури вино та ме пой,
како прави Каличка,
седи на поличка,
та си шие торбичка!

Тумба, лумба, шикалка,
нема сватба никаква!

Наша Мара, често бара,
в тенжурата за попара!

Енно малко додуле,
на ноги му лопуле,
чичирички, лопанички,
с лоза прави кошнички!

Който лъже на въже,
който ня лъже на двя.

От небото до земьта,

антрай, рай,
рики, рики рай,
окю бокю шандар мокю,
шау, мяу вик,
половина бик.

Дилин, дилин гайда,
де да те найда,
айтам долу в пазлакат,
дет ти фърлих калпакът!

Дан, дан, филимого, дан, дан,
къзъкъс, сипидон, цингос!

При играта „криеница", децата са разделени на два отбора. Единият отбор е скрил известен предмет, другият го търси. Когато търсещите наближат скрития предмет, другият отбор надава тревожен сигнал: „Изгоря ни чергата, изгоря ни чергата!", отдалечат ли се и „опасността е минала", същите скандират: „Наша каша по-блага!"

Хуморът в детските броеници не е отминал и християнските молитви, което говори за възпитание, лишено от религиозни предразсъдъци.

Млого е лета,
чушки мехлета,
паки и паки,
за ваште каки!

Отче наш, скокни дваж,
и сина, станаха десетина,
и святаго духа, вятерът хи издуха,
амин, на поповът коминь!

Пиши попе, нашто коте!

Камбаната бие бум, бам, бум,
попът чете,
гявулът се кръсти,
с кривите си пръсте!

Някои от броениците навярно са от по-ново време, което личи от новите думи за тоя край „капитан", „цигара", „параходи".

Гьорги гюргелето,
панна от небото,
вчупи си крачето,
отиде да го прави,
там го забрави!

От небото ясно,
панна куче бясно,

и в рякъта мътна,
нашто коте глътна!

Дядо Шишко мръдна,
Дунавът замръзна,
параходите спряха,
хората измряха.

Дофтур Ганчев яде лук,
жената му дроби прас,
утре вечер сме в Бургас,
да си купим малко гас,
да запалим ламбата,
да се видим двамата.

Детските песнички при игри и хора /Ү111 група/ се отличават с краткото си съдържание, което позволява да се усвояват бързо и децата ги изпълняват с радост. В празнични дни на мегдана децата са правели свои детски хора със свои песнички. Весели и тропливи, детските песни са увличали малките деца в народните танци и хора.

Горкият дядо,
баба си нема,
да земе стара,
ще му се кара,
да земе млада,
ня му се пада,
хайде дувица,
с дремни дечица,
децата плачат,
дядо се мръщи:
- Шу ми трябваше,
на стари дене,
на стари дене,
дяца да гледам!

Жанъм бате Койчо,
земи наша кака,
че нашата кака,
млого руба има,
един съдран чукмань,
в решето го пере,
да не се съдере,
на куминь го суши,
да се не напраши!

Дикола майка ходеше,
по краят нис харманьнята,

дива лобуда да бере,
на Дика зелник да стори,
да яде Дико да расте,
да расте и побързова,
с бухлестите царулки,
с калените навуйки,
таткум си ляп да занесе,
полвина яще рофито,
на керемидка солчица,
и от метлата клечица!

Дундур, дундур малките моми,
кък са благи малките моми,
кък са благи малките моми,
като дрянки прясолени.
Дундур, дундур, малките момци,
кък са благи малките момци,
кък са благи малките момци,
като репа със сирене!
Дай ми Янкя рубчето,
нале ти го дадах,
и Марийкя беше там,
като ти го дадах!

Дядо оре на нивата,
в село му се тъпань слуша,
той разпрегна оловето,
че хи наби в доловето,
и отиде във селото,
във селото на хорото,
та се фати до момите,
хем играе, хем хи пита:
- Хубав ли съм, милни моми?
- Хубав, хубав, стари дядо,
като коте марсоливо,
като прасе, каша яло!

Някои от песните, изоставени от възрастните поради „несериозното" им съдържание, са преминали към репертоара на децата.

- Мари булко, булко Тръпко,
булка Тръпка хоро игра,
мари булко, булко Тръпко,
ми пусни се от хорото,
че ти плаче мъжка рожба!
- Нека плаче горко му е дошло,
белки нема кой да го вагюли,
баба има дърта магарица,

дядо има стари бивол,
лелька има бясна крава,
я ше играм, че съм млада!
- Мари булко, булко Тръпко,
ми пусни се от хорото,
мъж ти дойде от нивата!
- Нека дойде двама да играме,
да играме, че сме млади!

Детските празнично обредни песни и наричания /IX група/, съобщени от Кера П.Маджарова представляват един целогодишен завършен кръг. Тя ни дава както песничките и наричанията, така и празниците и действията, с които са придружени.

Детското присъствие на празниците и обредите винаги е създавало по-голямо разнообразие на тържеството. Това е израз на неподправената обич към децата. В Странджа във всяко семейство са отглеждали по пет-шест деца. Семействата на които „госпокь не дал от сърце рожба" по традиция отглеждали по две осиротели от епидемиите, войните или от Септемврийското въстание през 1923 година деца.

Следобеда пред Бъдни вечер, на „Малката коледка" /наименованието говори, че това е чисто детски празник/, децата от три до деветгодишна възраст коледували. На малки групички по три-четири посещавали съседските къщи и с песнички и наричания поздравявали домакините. Неукрепналите гласчета, неправилно изговорените или изпети стихчета, възбудата и стеснението на децата събуждат възторзи и умиления у възрастните и ги подготвят за наближаващия голям празник. Домакините са приготвили за малките коледари топли кравайчета, заварените в къщи мъже бъркат в кесиите, за да им подарят дребни монети.

„Малката коледка" е едно радостно встъпление към големия празник Коледа със среднощното коледуване на младежите и общоселските хора в следващите дни.

Ой, коледа, коледа,
дай ми, бабо, колаче,
че глеш ле криваче,
като те ударям по челцето,
ше се събере селцето,
като те ударям по главата,
ше се събере махалата!

Ой, коледо, мой коледо,
роди ми-се божи чедо,
кравай скача от полица,
ври в котлето кървавица!

Ой те тебе, коладе ле,
момиченце коладе,
момиченце коладе ле,
кой ти даде коладе ле,

ризичката коладе,
копринена коладе,
копринена коладе ле?
- Даде ми е коладе ле,
божа майка коладе,
божа майка коладе ле,
бавила съм коладе ле,
млада бога коладе,
млада бога коладе ле!

Не по-малко весел празник за децата е сурвакането на Нова година. Сурвакат децата от прохождане до четиринадесет години за момчетата и десет за момичетата. С дрянови пръчки /вайчици/ сурвакарите удрят домакините и „чуфтат" /впрегатния добитък/ за „здрав'я и изричат наричанията:

Сурва, здрава, весела година,
догодина още по-весела!

Суравака, вака,
проводи ме кака,
да суровакам калека,
да ми даде парица,
да си купя халвица,
да я туря на полица,
да я йзеде мишката,
пък на мене книжката!

От първия сурвакар се предрича какво ще бъде бъдещото дете на младото семейство, какво ще бъде първото агне или теленце от стадото на домакините. В жаравата на комина се хвърлят пъпки от дряновата сурвачка. Разтворената с пукот пъпка предвещава здраве и сила през цялата година за наречения член от семейството.

Сурвакарите се даряват с орехи, рошкови, лешници, сушени плодове, бонбони, фъстъци и дребни монети.

На Кукеровден децата тичат след кукерите и пеят своята детска песен:

Кукерине дърти,
бабата ти въртри,
поди та я свърти,
отука надолу,
къдя Пападоу,
на четери къщи,
и на пет дугене!

На Сирни заговезни децата участвуват в подготовката на „Паликоша" и го подпалват след издигането му на високи върлини със запалени стрели.

През великденските пости децата имат свое участие в неделните филеци с детски игри и песни.

Децата се залавят в кръг. Едно от тях с шепа е захлупило лице и клекнало сред кръга „плаче". Детският кръг обикаля „плачещото" дете и пее:

Енно малко момиче,

седи в енно паниче,
плаче колкото може,
малко мило момиче,
обърни се на изток,
обърни се на запад,
обърни се към тоя,
когото най-млого обичаш!

При последното стихче от песента детето застава пред „тоя когото най-млого обича”. Това дете влиза в кръга и играта продължава.

Заловени две по две по-големите деца пренасят в кръг по поляната малки три-четиригодишни деца „шилименчета” /охлювчета/.

Тръгнахме си по полянка,
по полянка по зелена,
да си търсим шилименче,
шилименче позлатенче,
найдахме си шилименче,
шилименче позлатенче!

Пред наредената в права редица деца застават други две отделени от общата група. Песенният диалог се води докато едно по едно децата преминат в насрещната група и в първоначалната останат само две.

- Елате си, момне ле, да си тропнем,
дарма юрдум, дарма юрдум!
- Ми к'ък да дойдем кат сме самички,
дарма юрдум, дарма юрдум!
- Ние си искаме бир, бир Марийка,
дарма юрдум, дарма юрдум!
- Доведите файтон и я вземете,
дарма юрдум, дарма юрдум!
- Файтонът иде, дайте момата,
Дарма юрдум, дарма юрдум!

На Лазаровден лазаруването се извършвало само от деца - от 6 до 10-годишни момиченца, които обикалят къщите и пеят:

Бързай, бързай, бульо ле,
че Велидень наближи,
чукманет ти на руно,
ризата ти на кросно,
папуцето на пазар,
пафтите ти на златар!

Мило лятно пиленце,
мило фърчи за Лазар,
ой Лазаре, Лазаре,
шу пребърза та дойде,
майцим жалба голяма,
че ме рано ожени,
Лазар ня лазоровах,
нови чехли ня обух,

нова руба ня носих!

На Великден и на Георгьовден децата правят „люльки-полюляйки" и се люлеят за „здрав'я". Навярно люлеенето на тия празници по-рано се е извършвало от малки и големи /мало й голямо вървяше, за здрав'я да се люляе.../ но след това е останало като забава само за децата. Това проличава и от песните, които нямат чисто детско съдържание.

Та кой седи на люлька люляе,
та кой стои пряс пенжур та гледа.
Янка седи на люлька люляе,
Райко стои пряс пенжур та гледа,
и си вика: „Кротко я люляйте,
че ня може пита да омяси,
че ня може ода да наляе!

Ако на люлката седи момче, се изпълнява вариантът:

...Райко седи на люлька люляе,
Янка стои пряс пенжур та гледа,
и си вика: „Кротко го люляйте,
че ня може конь да оседлае,
че ня може бутош да надяне!

Децата изпълняват и друга една песен, която също не е детска:

Разлюляла се Ерина,
над море на два каика,
кат се люляла и пяла,
косата хи се развяла,
като на паунь пер'ята,
като на пиле крилата!

Своеобразно е „жертвоприношението" на гергьовското агне. Още в зори домакинята с помощта на децата е помела двора, окичила вратите на дома и обора със зелени орехови клонки. Разпален е огън в пещта или комина. При изгрев слънце бащата пристига с гергьовското агне, най-хубавото в стадото. На рогцата му се закрепват запалени восъчни свещи, а на врата венче от свежи цветя. В кандилница с разпалени въглени се посипва тамян и се „прекада" агнето и цялото семейство. Кръвта на закланото агне се събира в пръстена паница. С натопен в кръвта показалец домакинята рисува червени кръстчета на детските чела. През тоя ден, както и на Великден, свободните от задължения деца се люлеят на люлки-полюляйки и пеят поменатите песни, а други в изблик на възторг скандират хорово:

Цвяти, цвяти дрян,
малка пита, голям день!

Куковица кука,
на зелена бука,
дай боже лято,
да ядем мляко!

Активно участие взèмат момичетата от 8 до 14-годишна възраст в набиране и свиване на янювските китки. На малките момичета е отредено да наливат „мълчана" вода. За разлика от другите обреди, придружени с показност и песни,

подготовката по набиране на цветята и наливане на водата се извършва с мълчание. Потопени в „мълчана" вода в бяло менче покрита с книката /червена с бели кантове/ престилка, цветята остават през нощта на открито/ на роса. Рано преди изгрев слънце възрастна жена ги вади от менчето и нарича всяка отделна китка.

Месеците май и юни в Странджа са дъждовни, но се случват и суши. Тогава са се правели молебени за дъжд. Всички хора в селото начело със свещеника, с икони и хоругви обикалят крайселските ниви и отправят молитви за дъжд. Религиозното шествие, свещеникът в златни филони, хоругвите и иконите, черковното пеене създават тържествена строгост на извършвания обред. И изведнъж след него започва луда младежка забава „Пеперуга".

За „пеперуга" вземат 8-12-годишно дете, обвиват го в зелени дъбови клонки и цветя и го развеждат по къщите. Дребните подаръци, давани от стопанките, са за детето. Молбата за дъжд на възрастните е превърната в своеобразен празник на водата. Девойките пълнят харкоми /менци/ с вода и с възторжени викове и смях се заливат една друга, издебват заетите в работа младежи, измокрят ги и ги увличат във веселата игра. Грижите на възрастните за последиците от сушата са се превърнали в забава за младите. Децата имат свое място в това веселие. На групички следват по-големите, тичат за вода с харкомит и правят свое хоро, на което изпълняват песен за „пеперугата". Песента навярно има по-далечно начало, някога изпълнявана от възрастните и впоследствие преминала у децата.

Пеперуга ходи,
низ село въз село,
на бога се моли:
- Летни, боже, летни,
дъждец и росица,
да ни стане, боже,
овес и ючумень,
просо и пченица,
и лятна ръжцица,
и лятна ръжчица,
зимна кутролица!

Детският фолклорен материал, продиктуван от Кера Панайотова Маджарова - залъгалки и песни на вагюляньня, броеници, закачки в основната си част са варианти на разпространените в различните краища на страната, но имат свой облик и характерни черти, запазили са диалектните езикови особености на селата Бръшлян, Звездец и Евренозово. Това показва не само интересът й към всички жанрове на народното творчество, но и голямата й любов и привързаност към децата.

БЕЛЕЖКИ

1. Цветана Романска. Към проучването на българския детски фолклор. Приспивни песни. - В: Цв. Романска. Въпроси на българското народно творчество. С., 1976, с.161.
2. За живота и фолклорния репертоар на Кера Панайотова Маджарова вж. П.Маджаров.